

ORBÁN GYÖNGYI 2000. Háttérelmzések. Komp-Press, Kolozsvár.

PÁPAI PÁRIZ FERENC 1767. Dictionarium Latino–Hungaricum. Nagyszeben.

SZENCI MOLNÁR ALBERT 1604. Dictionarium Latinoungaricum. Nürnberg.

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 1999. Leíró magyar szövegtan. Osiris, Bp.

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 2001. Szövegértés – szövegelemzés – szövegalkotás. Osiris, Bp.

TESZ. = BENKŐ LORÁND főszerk., A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–IV. Akadémiai Kiadó, Bp., 1967–1984.

MÓZES HUBA

Darvadozva *. Tóth Árpád „Hivogató” című versében, amelyben kedvese előtt szomorúan emlékezik vissza ifjúságának víg napjaira, így él egy sokat sejtető, sajtós szóval: a *darvadozik* ige határozói igenevével:

Én szép ifjúságom
Sárgul hervadozva,
Ülök már a sutban
Lomhán *darvadozva*, –
Ilyen vagyok én már,
Fanyar, csöndes, fáradt,
Így szeress, ha kellek,
Nem járok utánad!

Kérdés, hogy itt a 'szomorkásan tölti idejét' jelentésű *darvadozva* a *daru* : *darvak*, *darvas* madárnév származéka-e, és ha igen, a szónak ez az értelme, egyáltalán sok mindent felidéző stílusértéke hogyan alakult ki.

MÉSZÖLY GEDEON, a Szegedi Egyetem nyelv- és irodalomtudományban, néprajzban, művelődéstörténetben egyaránt járatos volt professzora mindezt részletesen megvilágítja „Juhász Gyula darvadozása és Petőfi rónája” című jellegetesen megkapó tanulmányában. Abból indul ki, hogy a daru kedves madara – sajnos, ma már azt mondhatjuk: volt – a magyar népnek. Chernel Istvánt, a madarakkal foglalkozó tudomány képviselőjét idézi: „... nemcsak tollai révén volt nálunk népszerű a daru. Egész lényével befészkelte magát a magyarság lelki világába... Nincs is több nemzet, mely úgy ismerte volna madarunk szokásait, mint mi. Ez a szoros viszony pedig abból fakadt, hogy a daru is ott tanyázott, ahová a magyart természet hajtotta: a végtelen rónán; hogy a daru is daliás, mozgásaiban délceg, büszke alak, amivel bizonyos nemzeti vonásaink rokonok. – Közmondás, népdal, hasonlat, vonatkozás, népies költőink szerepeltetik a darut. Ott találjuk a gyermekkönyvekben, a címerekben, mesében, tréfában, komoly beszédben bizonyosságul, hogy mily sok kapcsolat van közte és köztünk!” Eötvös Károly meg ezt írja: „Hallottad-e hangját? Azt az egyszerű, de érces, erős hangot? Mikor ott repül fent, az egek magasában, tizenkettő az egyik szárnyon, másik tizenkettő a másik szárnyon, mint a hegyes ék, V betű alakban előre robogva, elől a vezérdaruval, aki harsány hangon le-lekiált a földszín mélységére: daru, daru! – Láttad-e őket, mikor kora

* Elhangzott a Kossuth rádió Édes anyanyelvünk adásában.

hajnalban s mikor alkonyatkor *darvadoznak* a lápon, a szigeten, s feltartott fejfel hol egy kiabál, hol valamennyi kiabál, s mindegyik tizenháromszor kiáltja el egymás után Kátára, Kátára!”

A *darvadozik* igét tehát eredetileg annak a jelölésére használták, hogy a daruk hajnalban és alkonyatkor csoportosan játszanak, kiabálnak. Innen fejlődött ki – emberekre vonatkoztatva – a ’vigadozás közben ordítozik’, illetőleg ’csoportosan beszélget’ jelentése. Azután mint a Szeged vidéki nép tájszavát Tömörkény István – ahogy MÉSZÖLY jellemzi: a víz menti nép lelkének, nyelvének jó ismerője – vitte bele az irodalomba, de inkább már ’csöndesen beszélget’ jelentésben. Egyik elbeszélésében többek között ezt olvashatjuk: „Kiteszik Lőrincnek a poharat a középső asztalra, azután újból csönd, ülnek hárman háromfelé. Amíg olyan sötét nincs, hogy egymásnak vaktában nekimenne az ember, nem szokás lámpát gyújtani. »Amíg egymást látjuk« véli a bormérő »kár a világító olajat fogyasztani. *Darvadozzunk.*« – A darvadozás a sötétben való beszélgetés művészetete.”

Tömörkénytől aztán Juhász Gyula vette át a szót, nála azonban – egyéniségét ismerve: érthetően – még inkább szomorkássá, szinte hangtalanná lett a darvadozás. „Negyvenhatosok. In memoriam” című versének néhány sora így szól:

Hús Tisza partjáról, hol a szürke füzes szomorún leng,
Nagy jegenyék dala zsong, szőke akác mosolyog,
Hol Dugonics búsong, Dankó muzsikál és méla Tömörkény
Darvadozik anyaföld csöndes eressze alatt,...

„Darvadozás” című megható költeményében siratja el aztán kedves barátját.

Végül Móra Ferenc, a kiváló stílusú szegedi író révén jut el a *darvadozik* szó a pesti íróársaságokba, majd tőlük Tóth Árpádhoz. Íme így érlelték, ízesítették írónk, költőink a Tisza menti nép hangulatos szavát. Nagyon igaz tehát Maupassant megállapítása: „A szavaknak lelkük van.”

Körbetartozás *. 2006 júliusának végén szerepelt egy ilyen című cikk a Magyar Nemzetben: „Ezermilliárdos körbetartozás hazánkban?”, majd írója jelezte, hogy „a jelenség főként az építőiparban érzékelhető”. Számomra a *körbetartozás* szó tűnt fel, és egyúttal az, hogy ebben a mostanában keletkezett szóban a *körbe-* igekötő mintegy bizonyította, hogy ebbe a szófajba tartozó elemek napjainkban is létrejönnek. Tanulságos lehet tehát a *körbe-* igekötő alakulását végigkövetni.

Az 1961-es értelmező szótár még igekötőként nem veszi fel, és csak egy összetételének adja meg a jelentését: ’körbejár’. Az 1972-es értelmező kéziszótár már – „ritka” jelzésű – igekötőként értelmezi (’a körhöz hasonló vonalban’), és két összetételét említi: *körbeáll* és *körbejár*. Az 1984-es helyesírási szabályzat több mint félszáz igekötőt felsorol, de ez nincs közöttük. Az 1999-es nagy helyesírási szótár igekötőként ugyan nem említi, de négy összetételét felsorolja: *körbeáll*, *körbejár*, *körbefogat*, *körbefut*. A 2003-ban megjelent

* Elhangzott a Kossuth rádió Édes anyanyelvünk adásában.

második kiadású értelmező kéziszótár megtartja a *körbe*- szóalak „igekötő”, illetve „ritka” minősítését, de felveszi a *körbejár* harmadik, elvont jelentését – amelyben a *körbe*- már igazi igekötőként viselkedik –, majd felsorol több összetételt: *körbejár*, *körbeáll*, *körbekérdez*, *körberöhög*, *körbetelefonál*, *körbever* (sportbeli kifejezés) és *körbevesz*. Továbbá elsőként értelmezi a *körbetartozás* főnevet is „sajtó” minősítéssel: „Az a tény, helyzet, hogy vállalatok, bankok stb. sorozatban tartoznak egymásnak”. Végül a 2004-es Osiris kiadású helyesírásban a felvett 58 igekötő között ott van a *körbe*- is, a szótári részben 17 összetételével.

Néhány fontos dolgot megállapíthatunk az eddig mondottakkal kapcsolatban. Először is az igekötő nagy nyeresége nyelvünknek. Nem véletlenül jegyezte meg néhány évvel ezelőtt MIKKO KORHONEN, hogy a magyar nyelv akkor távolodott el a finnugor nyelvek családjától, amikor kifejlesztette az igekötőt. – Másodsor: a XV–XVI. századra kibontakozó igekötő-rendszerünk sokféle jelentésbeli, mondattani és stilisztikai funkciót alakított ki. Mivel az igekötők helyet jelentő nyelvi alakulatokból jöttek létre – gondoljunk effélékre: „a szeg *belemegy* a fába”, „*kijött* a szobából” –, elsősorban irányt jelölnek: *kimegy*, *lehull*; átvitt értelemben is: *kimond*, *szétkürtöl* valamit. Ebből a – mondhatnánk – alapfunkcióból aztán létrejött a cselekvés és történés lefolyásának a legkülönbözőbb módjait, árnyalatait kifejező számos szerepük. Utalhatunk a befejezettségre, pl. *megebédel*, *leír*; a cselekvés tartósságára, pl. *elbeszél* valamit; a cselekvés elkezdésére, pl. *elindul*, *felfigyel* valamire; a cselekvés eredményes vagy éppen túlzott voltára, pl. *levizsgázik*, ill. *eltúloz*; valaminek az elhibázott voltára, pl. *elsózza* a levest; aztán tárgyassá is teheti az igét, pl. *fut*: *végigfutja* az újságot, *mos*: *kimossa* a ruhát; de megváltoztathatja az ige vonzatát is, pl. *lép* (valahol): *kilép* (valahonnan), *belép* (valahová), *rálép* (valamire). – Harmadsor: a *körbetartozik*, *körbetartozás*, *körbetartozó* azt bizonyítja, hogy igekötők napjainkban is keletkeznek.

SZATHMÁRI ISTVÁN